

PIOTR BALEJA

 <https://orcid.org/0000-0002-5329-1652>

University of Lodz

Doctoral School of Humanities

ul. Matejki 21/23

90-237 Łódź, Poland

piotr.baleja@edu.uni.lodz.pl

**BARTOSZ JUSZCZAK, JĘZYKOWO-KULTUROWY
OBRAZ PRZESTRZENI MIEJSKIEJ.
POLSKO-CZESKO-ROSYJSKIE DIACHRONICZNE
STUDIUM KONFRONTATYWNE,
ATUT, WROCŁAW 2021, SS. 230**

**BARTOSZ JUSZCZAK, JĘZYKOWO-KULTUROWY OBRAZ
PRZESTRZENI MIEJSKIEJ. POLSKO-CZESKO-ROSYJSKIE
DIACHRONICZNE STUDIUM KONFRONTATYWNE
[THE LINGUISTIC AND CULTURAL IMAGE OF THE URBAN
SPACE A DIACHRONIC POLISH-CZECH-RUSSIAN COMPARATIVE
STUDY], ATUT, WROCŁAW 2021, PP. 230**

The review article concerns Bartosz Juszcak's monograph *Językowo-kulturowy obraz przestrzeni miejskiej. Polsko-czesko-rosyjskie diachroniczne studium konfrontatywne*, Wrocław: ATUT, 2021, which constitutes a pioneering contribution to the fields of cultural linguistics and urban sociolinguistics. The author juxtaposes three urban centres – Warsaw, Brno, and Moscow – examining the processes through which their dialects evolved in the context of the social, political, and cultural transformations of the 19th and 20th centuries. The review highlights the interdisciplinary character of the project, which integrates linguistic, cultural, and memory-oriented analysis. The diachronic perspective and the use of lexicographic sources (*Słownik gwary warszawskiej*, *Slovník nespisovné češtiny*, *Язык старой Москвы*), which enables the presentation of language as a vehicle of collective

Received: 2.11.2025. Accepted: 7.11.2025.

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding information: University of Lodz. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

memory and urban identity, are particularly noteworthy. The study's methodological consistency is assessed positively, as it draws inspiration from the concept of the linguistic worldview and theories of spatial semiotics. The review concludes that Juszcak's monograph fills a significant gap in research on the urban culture of the Slavic world, offering an original approach to the relationship between language, space, and cultural memory.

Keywords: cultural linguistics, linguistic worldview, urban space, urban dialect, cultural memory, Bartosz Juszcak

Artykuł recenzyjny dotyczy monografii Bartosza Juszcaka *Językowo-kulturowy obraz przestrzeni miejskiej. Polsko-czesko-rosyjskie diachroniczne studium konfrontatywne* (Wrocław: ATUT, 2021), stanowiącej pionierskie opracowanie w zakresie lingwistyki kulturowej i socjolingwistyki miejskiej. Autor zestawia trzy ośrodki: Warszawę, Brno i Moskwę, analizując procesy kształtowania się ich dialektów w kontekście przemian społecznych, politycznych i kulturowych XIX–XX w. W recenzji podkreślono interdyscyplinarność projektu, łączącego analizę językową, kulturową i pamięciową. Szczególnie ważne jest zastosowanie perspektywy diachronicznej oraz wykorzystanie źródeł leksykograficznych (*Słownik gwary warszawskiej*, *Slovník nespisovné češtiny*, *Язык старой Москвы*), które pozwalają ukazać język jako nośnik pamięci zbiorowej i tożsamości miejskiej. Oceniono konsekwencję metodologiczną pracy, inspirowanej koncepcją językowego obrazu świata i teoriami semiotyki przestrzeni. Recenzja wskazuje, że monografia Juszcaka wypełnia lukę w badaniach nad kulturą miejską Słowiańszczyzny, proponując oryginalne ujęcie relacji między językiem, przestrzenią i pamięcią kulturową.

Słowa kluczowe: lingwistyka kulturowa, językowy obraz świata, przestrzeń miejska, dialekt miejski, pamięć kulturowa, Bartosz Juszcak

Monografia Bartosza Juszcaka *Językowo-kulturowy obraz przestrzeni miejskiej. Polsko-czesko-rosyjskie diachroniczne studium konfrontatywne* (Wrocław: ATUT, 2021) stanowi nie tylko syntetyczne podsumowanie kilkunastu lat pracy badawczej autora¹, konsekwentnie rozwijającego tematykę dialektów miejskich i ich kulturowych funkcji, ale przede wszystkim unikatowe ujęcie problemu kształtowania się przestrzeni językowej miast słowiańskich w ujęciu transdyscyplinarnym. Autor – sławista: bohemista i rusycysta – dobierając materiał badawczy, zaskakuje niezwykle szerokim i niespotykanym na rynku wydawniczym zestawieniem trzech dość odległych przestrzeni urbanistycznych: Warszawy, Brna i Moskwy. Wspomniana decyzja rzutuje na unikalność dociekań Juszcaka, a przede wszystkim uzupełnia istniejącą lukę w literaturze przedmiotu, będąc pierwszym opracowaniem konfrontatywnym w obrębie wspomnianych trzech kultur miejskich. Juszcak z równą kompetencją porusza się w materiałach polskich, czeskich i rosyjskich, wskazując na paralelne procesy kształtowania się miejskich dialektów oraz na różnice wynikające z uwarunkowań politycznych i kulturowych. Warszawa, Brno i Moskwa sytuują się w jego opracowaniu jako typologicznie pokrewne ośrodki, w których język dokumentuje tożsamość społeczności i jej relacje z przestrzenią.

¹ W ujęciu chronologicznym Juszcak swoje badania rozpoczął od gwary warszawskiej, zestawiając ją następnie z dialektami brneńskim, poznańskim, ostrawskim, lwowskim, a w ramach tej monografii – także moskiewskim. Por. wybrane pozycje: Juszcak, 2016: 22–31; 2017: 141–154; 2018: 61–75; 2018: 179–191; 2020: 161–174.

Szczególnie ważnym jest wykorzystanie w monografii ujęcia diachronicznego, znacząco poszerzającego perspektywę analityczną. Pozwala to autorowi z jednej strony prowadzić badania o ukierunkowaniu historycznym dla określonych przestrzeni, a tym samym dać pełniejszą charakterystykę zmian zachodzących na gruncie językowych i kulturowych transformacji w obrębie przestrzeni polskiej, czeskiej i rosyjskiej. Z drugiej zaś strony kultura miejska, będąca subkulturą tworzywa ogólnonarodowego, stwarza możliwość formułowania wniosków o charakterze bardziej ogólnym, dotyczącym funkcjonowania trzech kultur słowiańskich w obszarze podobnych procesów historycznych, społecznych, językowych i światopoglądowych na przełomie XIX i XX w. Należy podkreślić, że Juszczak nie poprzestaje na odnotowaniu cech szczególnych każdej z analizowanych grup, ale funkcjonalnie je zestawiając, dochodzi do odkrywczych wniosków na temat kształtowania się kultury miejskiej w tradycji europejskiej. Na tle istniejącej literatury praca Juszczaka wyróżnia się szerokim zakresem materiałowym i wyraźnym zakorzenieniem w tradycji badań lingwistyki miejskiej, rozwijanej m.in. przez Małgorzatę Świącicką (Świącicka, 2013) czy przez Andrzeja Dyszaka (Dyszak, 2015). O ile jednak wspomniane badania mają charakter synchroniczny i ograniczają się do jednego języka, Juszczak sięga po materiał diachroniczny i konfrontatywny, co czyni jego opracowanie pionierskim nie tylko w skali słowiańskiej.

Praca Juszczaka ukierunkowana jest na próbę odtworzenia mowy żywej mieszkańców badanych środowisk. Zaproponowana formuła niejako określa ramy całego projektu, przesuwając akcenty w stronę antropocentrycznego patrzenia na miasto. Lingwistyka kulturowa staje się dla Juszczaka instrumentem badania tożsamości miejskiej, a przestrzeń miasta rozumiana jest jako dynamiczny tekst kultury. Badacz zdaje sobie sprawę z obiektywnych ograniczeń leksykograficznych dotyczących tych przestrzeni, motywowanych chociażby subiektywizmem doboru materiału przez tworzących słowniki, jednak udaje się mu dostrzec w tej przeszkodzie elementy pozytywne, związane chociażby z różnorodnym oglądem rzeczywistości. Traktowanie przestrzeni miejskiej jako swoistego archiwum językowego w ujęciu Juszczaka doskonale koresponduje chociażby z łotmanowskimi koncepcjami chronotopu, gdzie przestrzeń stanowi swoiste medium pamięci o dawnych praktykach społecznych (Лотман, 1970), co autor recenzowanej monografii konsekwentnie udowadnia w aspektach kształtowania się dialektów miejskich wraz z ich kulturowymi komponentami. Za dodatkowy kontekst w tym zakresie bez wątpienia mogłyby posłużyć także prace z zakresu literaturoznawczego opisu przestrzeni, np. koncepcje Dmitrija Lichaczowa podkreślające konieczność analizy transformacji elementów przestrzennych pod kątem ich motywacji kulturowych (Лихачев, 1968), czy też prace Władimira Toporowa przesuwające akcent badawczy na wzajemne powiązania czasu i przestrzeni w obrębie analizowanych jednostek tekstu (Топоров, 1997). Brak tych odniesień bibliograficznych

jest jednak zrozumiały ze względu na językoznawczo-kulturową orientację monografii oraz użytkowy charakter analizowanych przykładów.

Metodologicznie praca sytuuje się w nurcie lingwistyki kulturowej i etnolingwistyki, czerpiąc z koncepcji językowego obrazu świata (m.in. Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer) oraz z socjolingwistycznych tradycji badań miejskich (np. Święcicka, Sawicka). Materiał badawczy stanowią trzy podstawowe słowniki dialektów miejskich: *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku* (1966), *Slovník nespisovné češtiny* (2009) oraz *Язык старой Москвы. Лингвоэнциклопедический словарь* (1997). Juszczak operuje głównie dwiema metodami analizy prezentowanego materiału. Po pierwsze, wyselekcjonowane jednostki leksykalne przypisuje do określonych pól leksykalnych, wyodrębnionych ze względu na kulturowe postrzeganie języka. Po drugie, trzy obszary konfrontuje, szukając punktów stycznych oraz różnic.

Monografia składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, streszczenia w języku polskim i angielskim, wykazu skrótów, wykazu cytowanej literatury oraz indeksu nazwisk, w niezwykle przemyślany i konsekwentny sposób prowadzących czytelnika od szerokich rozważań teoretycznych po konfrontatywną analizę obszarów i syntezę otrzymanych wniosków.

We wstępie Juszczak podejmuje, m.in. kwestie współczesnego stanu badań nad *urban studies*, tłumaczy wybór materiału, stawia hipotezę badawczą dotyczącą odmienności i analogiczności prezentowanych przestrzeni miejskich, opisuje strukturę monografii. W tej części na uwagę zasługuje świadome poruszanie się zarówno w obszarze badań nad przestrzenią miejską, jak i nad dialektami (w tym miejskimi), kulturą oraz genologią.

Wymiar szerszego niż tylko językoznawczego spojrzenia na dialekt miejski daje się zauważyć już w pierwszym rozdziale, gdzie autor przestrzeń miejską sytuuje jako interdyscyplinarną kategorię badawczą lingwistyki, włączając m.in. komponenty historyczne, kulturologiczne czy socjologiczne. Juszczak omawia także konkretne elementy przestrzeni, budujące wartości materialne i duchowe ważne dla konkretnej społeczności.

Drugi rozdział teoretyczny badacz poświęca dialektom miejskim w Polsce, Czechach i Rosji. Uważnie przygląda się ich różnorodności, pochodzeniu, a także aspektom pragmatycznym. Juszczak nie zatrzymuje się na sytuacji archaicznej, lecz upatruje prób aktywizacji leksyki dialektalnej w świecie współczesnym, chociażby w prasie i kulturze.

W rozdziale trzecim szczegółowo opisuje kwestie metodologiczne, powołując się na osiągnięcia badaczy rosyjskich, polskich, czeskich oraz niemieckich. Juszczak dokonuje także klasyfikacji semantycznej leksyki, wyznaczając następujące pola analityczne: człowiek, jego grupy kulturowe, dyskursy tych grup, przedmioty i artefakty miejskiej przestrzeni kulturowej.

W rozdziale czwartym badacz analizuje składowe językowo-kulturowego obszaru przestrzeni miejskich Warszawy, Brna i Moskwy zgodnie z uprzednio zaznaczonym układem obszarów. Kolejny rozdział stanowi udaną próbę syntezy uprzednich dociekań. Badacz przekonująco pokazuje, że rekonstrukcje językowo-kulturowych obrazów Warszawy, Brna i Moskwy układają się w typologicznie zbieżne portrety trzech interkultur. Szczególnie udana jest triada porządkująca (człowiek – przedmiot – język), która umożliwia spójne porównania w poprzek pól semantycznych i rejestrów. Na uznanie zasługuje także drobiazgowo wydobycie warstw wartościujących oraz ukazanie, w jaki sposób słownictwo grupowe (złodzieje, handlarze, rzemieślnicy) przenika do kodu subkultury, a miejscami do polszczyzny/ruszczyzny literackiej. Rozdział dostarcza przekonującej, wielowarstwowej syntezy z wyraźnym potencjałem porównawczym. Najcenniejsze są: konsekwentna operacjonalizacja interkultury w skali mikro, wrażliwość na wartościowanie i dyskursy grupowe, a także włączenie onimii nieoficjalnej jako narzędzia rekonstrukcji pamięci miejsca.

Zakończenie monografii stanowi logiczne i konsekwentne zwieńczenie całego projektu badawczego, łączące podsumowanie wyników z refleksją metodologiczną i propozycją dalszych kierunków dociekań. Autor prezentuje wysoki poziom świadomości teoretycznej, umiejętnie przechodzi od analizy szczegółowej do uogólnień, zachowując spójność z przyjętym we wstępie paradygmatem lingwistyki kulturowej.

Recenzowana monografia to niezwykle wartościowa pozycja w obszarze współczesnych badań nad lingwistyką kulturową i miejską. Autor zapełnia wyraźną lukę w literaturze przedmiotu, proponując trójstronne, porównawcze ujęcie przestrzeni miejskiej w kulturach słowiańskich, co nadaje pracy charakter pionierski i inspirujący dla kolejnych pokoleń badaczy. Walorem publikacji jest zarówno konsekwencja metodologiczna, jak i szeroki zakres materiałowy, które w połączeniu z diachroniczną perspektywą pozwalają spojrzeć na język jako na dynamiczny nośnik pamięci kulturowej. Praca Juszczaka nie tylko podsumowuje dotychczasowe dokonania w badaniach nad dialektami miejskimi, lecz także wyznacza nowe kierunki refleksji nad relacją między językiem, przestrzenią i tożsamością.

Warto zauważyć, że monografia otwiera również możliwość dalszych studiów porównawczych w perspektywie kulturowej i pamięciowej, które mogłyby pogłębić analizę związków między językiem miejskim a zbiorową pamięcią społeczności. Niewątpliwie poza kanonicznymi już pozycjami z dziedziny *memory studies* (Halbwachs, 1925; Assmann, 1992), przydatne mogą okazać się prace Anny Karwińskiej, piszącej o problemach pamięci kulturowej w kontekście przestrzeni miejskiej (Karwińska, 2017).

Cennym uzupełnieniem opracowania byłoby w przyszłości poszerzenie go o materiał ilustracyjny: mapy, fotografie czy przykłady z prasy lokalnej, co mogłoby

unaoczyć wnioski badawcze i wzmocnić wymiar intersemiotyczny książki. Należy jednak podkreślić, że jest to zadanie wymagające czasu i dalszych badań empirycznych i znacząco wykracza poza założenia badawcze analizowanej pozycji.

Bibliography

- Assmann, Jan (1992). *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: C.H. Beck Verlag.
- Dyszak, Andrzej (2015). *Gwara miejska bydgoszczan*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Halbwachs, Marice (1925). *Les cadres sociaux de la memoire*. Paris: Librairie Félix Alcan.
- Juszczak, Bartosz (2016). Socjolingwistyczne badania dialektów miejskich w Polsce (zarys problematyki), *Slavica Iuvenum*, 17: 22–31.
- Juszczak, Bartosz (2017). Brneński hantec a gwara warszawska (próba porównania). W: *Język w regionie. Region w języku II* (141–154). Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Juszczak, Bartosz (2018). Gwara warszawska jako medium w procesie zapożyczania z języka rosyjskiego do polszczyzny, *Slavica Wratislaviensia*, 165: 179–191.
- Juszczak, Bartosz (2018). Nieoficjalne urbanonimy Brna na tle takich samych nazw Poznania i Warszawy (rekonesans badawczy), *Bohemistyka*, 1: 61–75.
- Juszczak, Bartosz (2020). Lwowski bałak na tle innych formacji miejskich Słowiańszczyzny (gwary warszawskiej i hantecu). W: *Język w regionie, region w języku III* (161–174). Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Karwińska, Anna (2017). *Spaces of Memory in Cities with a Difficult History – Conflicts in Urban Narrations*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 3(963): 69–86.
- Lichachev, Dmitri (1968). *Vnutrennij mir hudozhestvennogo proizvedenija*, *Voprosy literatury*, 8: 74–87 [Лихачев, Дмитрий (1968). *Внутренний мир художественного произведения*, *Вопросы литературы*, 8: 74–87].
- Lotman, Yuriy (1970). *Struktura khudozhestvennogo teksta*. Moskva: Iskustvo [Лотман, Юрий (1970). *Структура художественного текста*. Москва: Искусство].
- Święcicka, Małgorzata (2013). Stereotyp w lingwistycznych badaniach przestrzeni miejskiej: stan, metody, perspektywy. In: *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym. Prace przygotowane na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów Mińsk 2013* (243–257). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Toporov, Vladimir (1997). *Prostranstvo i tekst*. In: *Iz rabot moskovskogo semioticheskogo kruga* (455–515), Nikolaeva, Mariia (red.). Moskva: Jazyki russkoj kul'tury [Топоров, Владимир (1997). *Пространство и текст*. В: *Из работ московского семиотического круга* (455–515), Николаева, Мария (ред.). Москва: Языки русской культуры].